

Hans K. Schulze (1932–2013)

Hans Kurt (drugiego imienia używał bardzo rzadko) Schulze urodził się 8 października 1932 r. w turyngińskim Altenburgu. O jego powiązaniach rodzinnych w dostępnych mi źródłach nie znalazłem, niestety, żadnych informacji¹. W latach 1951–1955 studiował w Lipsku, a po opuszczeniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej kontynuował studia na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie (1956–1962), po czym związał się do końca swej naukowej działalności z uniwersytetem w Marburgu, gdzie, jak pisze jego biograf, „setzte er die Traditionen der Leipziger landesgeschichtlichen Schule Rudolf Kötzsches und die «neue deutsche Verfassungsgeschichte» seines Lehrers Walter Schlesinger bis in die Gegenwart fort”.

Doktoryzował się w roku 1962 na Wolnym Uniwersytecie na podstawie przygotowanej pod kierunkiem Herberta Helbiga rozprawy *Adelsherrschaft und Landesherrschaft. Die Verfassungs- und Besitzgeschichte der Altmark, des ostsächsischen Raumes und des hannoverschen Wendlandes im hohen Mittelalter*, która w roku następnym ukazała się drukiem pod nieznacznie zmienionym tytułem jako 29 tom serii „Mitteldeutsche Forschungen” (Köln–Graz 1963, ss. X + 238 + mapy)². Już w roku 1962, jeszcze w czasie pobytu w Berlinie, został współpracownikiem Marburger Forschungsstelle für geschichtliche Landeskunde Mitteldeutschlands. Habilitował się w Marburgu w 1970 roku na podstawie opublikowanej w trzy lata później monografii *Die Grafschaftsverfassung der Karolingerzeit in den Gebieten östlich des Rheins* (Berlin 1973 [Schriften zur Verfassungsgeschichte, 19], ss. 389)³. Po kilku zastępstwach w charakterze profesora (w Kassel i Saarbrücken), poczynając od semestru zimowego 1981/1982, objął profesurę w Marburgu, wcześniej sprawowaną przez jego

¹ Dziękuję prof. Matthiasowi Hardtowi (uczniowi H. K. Schulzego) z Lipska za dostarczenie mi niezbędnych informacji, z których w poniższym omówieniu obficie korzystam. Zob. M. Hardt, Hans K. Schulze – ein Nachruf, w: Königswege. Festschrift für Hans K. Schulze zum 80. Geburtstag und 50. Promotionsjubiläum, red. A. Meyer, S. Müller, T. Wozniak, Leipzig 2014, s. 17–22, oraz tenże, Hans K. Schulze (1932–2013), Sachsen und Anhalt 27, 2015, s. 343–348. W wymienionej, opublikowanej już po śmierci Schulzego, księdze pamiątkowej na stronach 255–264 zamieszczono wykaz publikacji H. K. Schulzego.

² J. Strzelczyk, Rec. w: CPH 18, 1966, z. 1, s. 248–251. Praca spotkała się też z dość żywym odzewem recenzentów niemieckich.

³ Także ona doczekała się ożywionego, choć zróżnicowanego, przyjęcia w nauce niemieckiej (zob. niżej). W nauce polskiej por. J. Strzelczyk, Z nowszych badań nad strukturą administracyjną państwa wschodniofrankijskiego, KH 85, 1978, nr 3, zwł. s. 657–663.

mistrza Waltera Schlesingera⁴. W latach 1998–2001 był Schulze przewodniczącym Historische Kommission für Sachsen und Anhalt i współredaktorem wznowionego po 1989 roku rocznika „Sachsen und Anhalt”.

Naukowa twórczość H. K. Schulzego jest rozległa i wielostronna, można w niej bez trudu dostrzec kilka linii przewodnich. Zasadnicza jej część związana jest bezpośrednio z dość szeroko rozumianym obszarem Niemiec środkowych, z którym, jak się należy domyślać, autor ten był związany pochodzeniem i emocjonalnie. Trzy obszary wymienione w tytule pracy doktorskiej – Stara Marchia, wschodnia Saksonia i tzw. Hanowerski Wendland – symbolizują niejako pierwszy szeroki nurt naukowych dociekań Schulzego. Starej Marchii, temu załabskiemu załączkowi Marchii Brandenburskiej, oraz sąsiadującemu z nią obszarowi Wendlandu poświęcił, oprócz znacznej części wymienionej dysertacji, kilka dalszych prac: *Das Wendland im frühen und hohen Mittelalter* (Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte 44, 1972, s. 1–8), *Die Besiedlung der Altmark* (w: *Festschrift für Walter Schlesinger*, red. H. Beumann, 1, Köln–Wien 1973, s. 138–158; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung, Wirtschaft und Verfassung im Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze zur Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, Köln–Weimar–Wien 2006 [Quellen und Forschungen zur Geschichte Sachsen-Anhalts, 5], s. 95–113), wraz z Matthiasem Hardtem *Altmark und Wendland als deutsch-slawische Kontaktzone* (w: *Wendland und Altmark in historischen und sprachwissenschaftlicher Sicht*, red. R. Schmidt, Lüneburg 1992, s. 1–44; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 53–93). Znacznie więcej prac poświęcił szerzej ujmowanym dziejom Marchii Brandenburskiej. Na czoło wysuwa się tu obszerna rozprawa *Die Besiedlung der Mark Brandenburg im hohen und späten Mittelalter* (JGMOD 28, 1979, s. 42–178)⁵, a poza tym należałoby wymienić: *Die Brandenburgischen Stadtrechte im Mittelalter* (JGMOD 13/14, 1965, s. 348–369; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 177–199), *Zisterziensersiedlung im brandenburgisch-mecklenburgischen Grenzgebiet* (Jahrbuch für Berlin-Brandenburgische Kirchengeschichte 41, 1966, s. 10–29; przedruk w H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 115–131), *Territorienbildung und soziale Strukturen in der Mark Brandenburg im hohen Mittelalter* (w: *Herrschaft und Stand. Untersuchungen zur Sozialgeschichte im 13. Jahrhundert*, red. J. Fleckenstein, Göttingen 1977 [Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 51], s. 254–276; wyd. 2: 1979; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 201–224); *Karl IV. als Landesherr der Mark Brandenburg* (JGMOD 27, 1978, s. 138–168; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 225–258). Dla wydawanego przez Historische Kommission zu Berlin atlasu historycznego Brandenburgii i Berlina opracował dwie mapy wraz z towarzyszącymi im zeszytami komentarzy: *Stadt und Stadtrecht im Mittelalter* (Lief. 8 = Abt. 4, 1964) i *Kietzsiedlungen* (Lief. 37 = Abt. 4, 1972).

⁴ Swojemu mistrzowi poświęcił Schulze dwa obszernie artykuły: Walter Schlesinger 28.4.1908 – 10.6.1984, ZfO 33, 1984, s. 227–243 oraz Zum Gedenken an Walter Schlesinger, Neues Archiv für Sächsische Geschichte 65, 1994, s. 9–26. Zob. J. Strzelczyk, Walter Schlesinger, w: Mediewiści II, Poznań 2013, s. 143–155.

⁵ Zob. B. Zientara, Jak powstała Brandenburgia? Kilka uwag w związku z pracą Hansa K. Schulzego, ZH 47, 1982, z. 4, s. 117–128.

Wiele cennych prac poświęcił H. K. Schulze średniowiecznym dziejom Wschodniej Saksonii (Ostsachsen) oraz Turynгии. Na czoło wysuwa się obszerne opracowanie *Die Kirche im Hoch- und Spätmittelalter*, zamieszczone w drugiej części drugiego tomu monumentalnej *Geschichte Thüringens* (red. H. Patze, W. Schlesinger, Köln–Wien 1973, s. 50–149, 323–336), poprzedzone rozprawą *Die Entwicklung der thüringischen Pfarrorganisation im Mittelalter* (Blätter für deutsche Landesgeschichte 103, 1967, s. 32–70). Już w roku 1965 ukazała się obficie ilustrowana monografia ważnego („die Stiftskirche [...] ist ihrem Alter, ihrer baugeschichtlichen Stellung und ihrem Erhaltungszustand nach der bedeutendste ottonische Kirchenbau Norddeutschlands” [s. 91]), położonego na północno-wschodnim skraju Harzu, klasztoru kanoniczek Gernrode, założonego przez margrabiego Gerona krótko po połowie X wieku, pt. *Das Stift Gernrode* (Köln–Graz 1965, ss. VII + 223, 21 il., 3 mapy)⁶. Staromarchijski Stendal, biskupi Halberstadt oraz „stolica niemieckiego Wschodu”, Magdeburg, znalazły się w centrum jego uwagi w rozprawie *Kaufmannsgilde und Stadtentstehung im mitteldeutschen Raum: Stendal, Halberstadt, Magdeburg* (w: *Gilden und Zünfte. Kaufmännische und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*, red. B. Schweiniköper, Sigmaringen 1985 [Vorträge und Forschungen, 29], s. 377–412; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 133–176). Z późniejszego okresu życia Schulzega pochodzą m.in. rozprawy: *Monasterium in monte constructum. Quedlinburger Urkundenstudien* (Sachsen und Anhalt 22, 1999/2000, s. 57–79), *Der Raum um den Harz als Herrschafts- und Sakrallandschaft im Zeitalter der Ottonen* (Sachsen und Anhalt 23, 2001, s. 83–139), *Sachsen als ottonische Königslandschaft* (w: *Otto der Große, Magdeburg und Europa*, red. M. Puhle, t. 1, Mainz 2001, s. 30–52).

W wielu z wymienionych prac pojawiała się, bardziej lub mniej bezpośrednio, w szerszym lub węższym aspekcie, problematyka słowiańska. W tym kontekście należy dodać jeszcze następujące artykuły H. K. Schulzega: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters. Bilanz und Aufgaben* (ZfO 26, 1977, 3, s. 453–466; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 1–19), będąca krytycznym omówieniem opublikowanych w 1975 materiałów z trzech konferencji Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte na Reichenau z lat 1970–1972, pt. *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte* (red. W. Schlesinger, Sigmaringen 1975 [Vorträge und Forschungen, 18]); *Der Anteil der Slawen an der mittelalterlichen Siedlung nach deutschem Recht in Ostmitteleuropa* (ZfO 31, 1982, nr 3, s. 321–336, 4 mapki; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 21–38); *Slavica lingua penitus intermissa. Zum Verbot des Wendischen als Gerichtssprache* (w: *Europa Slavica – Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, red. K.-D. Grothusen, K. Zernack, Berlin 1980 [Gießener Abhandlungen zur

⁶ Schulze wykorzystał, co skrupulatnie odnotował na stronie tytułowej i w przedmowie, nieopublikowane opracowanie nieżyjącego już archiwisty i anhalckiego historyka, Reinholda Spechta. Ostatnią, nie licząc regestów do posiadłości klasztoru, częścią monografii jest tekst Güntera W. Vorbrodta, *Die Stiftskirche in Gernrode. Ein kunstgeschichtlicher Beitrag* (s. 91–129), do którego odnosi się przeważna część wspomnianego materiału ilustracyjnego.

Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, 100], s. 354–367; przedruk w: H. K. Schulze, *Siedlung*, s. 39–52).

Przystępuję teraz do zwięzłego omówienia drugiego z wiodących nurtów naukowej twórczości Hansa K. Schulzego. Zainaugurowała go wymieniona wyżej monografia *Die Grafchaftsverfassung der Karolingerzeit in den Gebieten östlich des Rheins* z 1973 roku, która przyniosła mu dużo uznania, ale także sporo krytyki. Nic w tym dziwnego, ponieważ monografia dotyczy węzłowych problemów struktury społecznej państwa wschodniofrankijskiego, czyli poprzednika niemieckiego, konkretnie zaś genezy, znaczenia i miejsca ustroju komicjalnego tego państwa w okresie merowińskim i karolińskim. Zarazem oznaczała ona radykalny odwrót od dominującego od kilku dziesięcioleci w nauce niemieckiej paradygmatu o pierwotności kategorii „władztwa” (*Herrschaft*) jako pierwotnego stanu społeczeństw germańskich i negowaniu roli, a nawet samego istnienia, wiodącej początkowo klasy pospolitych wolnych. Zdaniem rzeczników „nowej historii ustroju”, której głównymi przedstawicielami byli Heinrich Dannenbauer, Theodor Mayer i Karl Bosl, a której rzeczywista kariera nie przypadkowo wiązała się z narastaniem tendencji autokratycznych (zwłaszcza w okresie nazistowskim), „wolni” (*liberi*), często występujący w źródłach karolińskich, nie byli bynajmniej pozostałością dawnych ludzi wolnych (gdyż ta kategoria, ich zdaniem, była jedynie wymysłem „liberalnych” uczonych XIX wieku i ich romantycznych teorii dotyczących odległej historii ludów germańskich). Jak pisał K. Bosl:

Rozumiemy owych *liberi*, to jest wolnych, jako orężnych osadników wojskowych i karczowników, których król lub książę ulokował na terenie swojego państwa w miejscach o strategicznym znaczeniu, przydzielając im w dziedziczne użytkowanie jednołanowe gospodarstwa. Ci „wolni” płacili [królowi] dziedziczny czynsz z użytkowanej ziemi [...], a także daninę wojenną, jeżeli nie udawali się [akurat] osobiście na wyprawę⁷.

Podobnie, zdaniem tych uczonych, chimera historiograficzna „liberalnej” nauki był pogląd o istnieniu obejmującej (przynajmniej w zasadzie) cały kraj organizacji komicjalnej, do czego powrócił właśnie H. K. Schulze. Trudno się zatem dziwić, że książka Schulzego spotkała się, obok uznania, także z gwałtowną krytyką zwolenników „dawnej” nauki⁸. W nauce polskiej kontrowersje te pozostałyby zapewne niedostrzeżone, gdy nie to, że w 2004 roku nawiązał do nich Karol Modzelewski, opowiadając się jednoznacznie za słusnością teorii Schulzego, a przeciw jego krytykom⁹. Sam Schulze dwukrotnie na łamach wiodącego niemieckiego periodyku historycznego polemizował z krytykami, w niektórych momentach pogłębiając swo-

⁷ Cyt. za: K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 209. Swoją opinię na interesujące nas zagadnienie przedstawił w syntetycznej formie K. Bosl, *Staat, Gesellschaft, Wirtschaft im deutschen Mittelalter* (Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte, Neuausgabe, t. 1, 1970), cytując za wydaniem w serii „Deutscher Taschenbuch Verlag” (jako t. 7 kompendium ukazało się po raz pierwszy w 1973 roku i miało kilka późniejszych wydań): wyd. 3: München 1976, rozdz. 4 i 5.

⁸ Zwłaszcza ze strony Friedricha Prinza, Rec. w: *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 38, 1975, z. 1, s. 357–359.

⁹ K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa* (jak w przyp. 7), s. 206–213.

je wcześniejsze wywody: *Rodungsfreiheit und Königsfreiheit. Zu Genesis und Kritik neuerer verfassungsgeschichtlicher Theorien* (HZ 219, 1975, nr 3, s. 329–550) oraz *Reichsaristokratie, Stammesadel und fränkische Freiheit. Neue Forschungen zur frühmittelalterlichen Sozialgeschichte* (HZ 227, 1978, nr 1, s. 353–373). Z tego zakresu można wymienić jeszcze jego następujące prace o ogólniejszym charakterze: *Königsherrschaft und Königsmythos. Herrscher und Volk im politischen Denken des Hochmittelalters* (w: *Festschrift Berent Schwineköper zu seinem 70. Geburtstag*, red. H. Maurer, H. Patze, Sigmaringen 1982, s. 177–186), *Grundprobleme der Grafschaftsverfassung* (Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte 44, 1985, s. 265–282), *Gegenstand und Begriff der Verfassungsgeschichtsschreibung* (Der Staat 24, 1985, s. 589–596); *Die Grafschaftsorganisation als Element der frühmittelalterlichen Staatlichkeit* (Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 14, 1990, s. 29–46).

Z pozostałych prac Schulzego warto wymienić przynajmniej następujące: *Mediävistik und Begriffsgeschichte* (w: *Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag*, red. K.-U. Jäschke, R. Wenskus, Sigmaringen 1977, s. 388–405), *Ostfranken und Alemannien in der Politik des fränkischen Reiches* (w: *Alemannien und Ostfranken im Frühmittelalter*, red. F. Quarthal, Brühl/Baden 1984, s. 13–38), *Städtisches Um- und Hinterland in vorindustrieller Zeit* (Köln–Wien 1985 [Städteforschung, A22]), *Grundherrschaft und Stadtentstehung* (w: *Grundherrschaft und Stadtentstehung am Niederrhein*, red. K. Flink, Kleve 1989, s. 9–22).

Dużą popularnością cieszył się – i cieszy – cykl zwięzłych, ale napisanych w pełni profesjonalny sposób i opatrzonych należytą oprawą naukową, syntetycznych opracowań pod ogólnym tytułem *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter*, wydawanych przez stuttgartarcą oficynę W. Kohlhammer. Niektóre z nich doczekały się wznowień (niekiedy poprawionych przez autora), a problematykę poszczególnych zgrabnych tomików ujawniają tytuły: t. 1: *Stammesverband, Gefolgschaft, Lehnswesen, Grundherrschaft* (Stuttgart 1985, ss. 162; wyd. 4: 2004); t. 2: *Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Hof, Dorf und Mark, Burg, Pfalz und Königshof, Stadt* (Stuttgart 1986, ss. 212; wyd. 3: 2000); t. 3: *Kaiser und Reich* (Stuttgart 1998, ss. 293); t. 4: *Das Königtum* (Stuttgart 2011).

Hans K. Schulze jest autorem dwóch sąsiadujących z sobą tomów z prestiżowej serii „Deutsche Geschichte” berlińskiego wydawnictwa Siedler: *Vom Reich der Franken zum Land der Deutschen. Merowinger und Karolinger* (Berlin 1987 i 1994, ss. 430) i *Hegemoniales Kaisertum. Ottonen und Salier* (Berlin 1991 i 1994, ss. 523), a także szeregu artykułów w takich wydawnictwach typu encyklopedycznego, jak *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, *Lexikon des Mittelalters* i *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands* (tomy: *Thüringen* [1968] i *Sachsen-Anhalt* [1975]). Pisywał także (choć chyba niezbyt często) artykuły nekrologiczne poświęcone bliskim mu z jakichś względów historykom¹⁰.

¹⁰ Co do Schlesingera zob. przypis 4, poza tym: *Erinnerungen an Hans Patze* (w: *Helmstedt – Magdeburg – Wittenberg. Historische und sprachliche Studien zum mitteldeutschen Raum*, red. R. Schmidt, Bielefeld 1997, s. 91–96); o Dietrichu Claudem w *Sachsen und Anhalt* 22, 1999–2000, s. 424–426.

Publikował (o ile zdołałem się zorientować) wyłącznie w języku niemieckim, dlatego naukowe oddziaływanie jego dzieła nie było tak rozległe, jak można by oczekiwać. Wyjątkiem było kilka prac opublikowanych w Japonii w tamtejszym języku, w tym przekłady *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter*¹¹, a wyrazem związków z nauką japońską może być udział dwóch japońskich uczonych w dedykowanej Schulzemu księdze pamiątkowej *Königswege. Festschrift für Hans K. Schulze zum 80. Geburtstag und 50. Promotionsjubiläum*¹². W 2006 roku został wydany zbiór 10 wcześniejszych jego rozpraw¹³, niestety, autor nie skorzystał z możliwości zaopatrzenia ich w aktualizujący komentarz. Inna rzecz, że prace Schulzego na ogół w pełni zachowały swój walor badawczy po latach.

W latach swej akademickiej aktywności, a także już będąc na emeryturze, Schulze organizował – albo przynajmniej aktywnie uczestniczył – w podróżach studyjnych po Turynii i Saksonii (jeszcze w czasach NRD), Hanowerskim Wendlandzie i Starej Marchii, a także po Włoszech. Jeszcze w grudniu 2012 roku wziął udział w wyprawie do Magdeburga na wystawę poświęconą Ottonowi I. Zmarł po ciężkiej chorobie 10 czerwca 2013 roku w Niederweimar koło Marburga¹⁴.

Jerzy Strzelczyk

¹¹ Wymienione w nekrologu M. Hardta, Hans K. Schulze (jak w przyp. 1), 2015, przyp. 9 i 14. Nie wiem, które z tomów *Grundstrukturen* zostały przetłumaczone i wydane w Japonii.

¹² Por. przyp. 1.

¹³ H. K. Schulze, *Siedlung, Wirtschaft und Verfassung im Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze zur Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, Köln–Weimar–Wien 2006 [Quellen und Forschungen zur Geschichte Sachsen–Anhalts, 5], ss. VIII + 260.

¹⁴ Nie mając dostępu, pominąłem w powyższym omówieniu następujące prace Schulzego: *Altenburg* (w: *Deutscher Städteatlas*, Lief. V, 1, Altenbeken 1993), *Die Harzkaiser, historische Essays* (Jena 2004) i *Die Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu: die griechische Kaiserin und das römisch-deutsche Reich 972–991* (Hannover 2007).